

Kisebbségek a mai Magyarországon

A II. Kisebbségi Önkormányzati Akadémia
komlói konferenciája
1996. november 15-17.

A konferencia célja (az előzetesen kiadott meghívó, tájékoztató programfüzet alapján) „a kisebbségi önkormányzati képviselők, a kisebbségi szószólók tájékoztatása” volt „a kisebbségeket érintő aktuális témákról, feladatokról, valamint az alkotmány-előkészítési folyamatának megismerése, az önkormányzati rendszer továbbfejlesztése” kérdéseiről.

A háromnapos hivatalos rendezvény köszöntőinek és a találkozó megnyitásának alkalmával dr. Kalténbach Jenő, a Magyar Országgyűlés kisebbségi biztosa tartott vitaindító előadást, amely valódi, szíven átívelő vitát váltott ki, amit nemcsak kiegészített, hanem tovább is vitt a plenáris ülésen elhangzó több tájékoztató, önkormányzati közösségekről szóló helyzetbeszámoló, s az elhangzottakat követő nyílt vita számos felszólalása.

A konferencia plenáris ülésén a politikai, a tudományos és a kisebbségi önkormányzati csoportok képviselője fejtett ki néhány gondolatot, egyikük sem valamiféle kidolgozott összefoglalót, hanem inkább a programba iktatott Fórum elé szánt kérdéseket, megfontolásra érdemes vitaanyagot, valamint a kiegészítő programként tervezett „csoportos témafeldolgozások”, magyarul szekcióülések gondolatköreit körvonalazta.

A jogalkotás és a magyarországi kisebbségekkel kapcsolatos politikai gyakorlat kérdéseiről Gellért Kis Gábor, az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának elnöke tartott beszámolót. A jogi kezelés, a törvénykezési normák, feltételek és mindegyre jelentkező új kihívások köréről beszélt. Vitaindítója a jelenlévő kisebbségi önkormányzati képviselők gyakorlatának nehézségeire koncentrált, s a politikai intézményrendszer „reflexválaszait”, alkalmazkodási stratégiáit ismertette, nem kímélve az érintetteket sem, akiknek felelősségét, miként a politikai rendszer gondokkal szembesülő magatartását, kritikai távolságtartással értékelte.

A kisebbségi önkormányzatok helyzetének és működési feltételeinek ismertetését Heinek Ottó, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökhelyettese folytatta. Bízató adatokat közölt a kormányzat kisebbségkezelési, törvénykezési, költségvetés-elosztási gyakorlatáról, nevezetesen az önkormányzatok hatékonyabb tevékenységét segítő, 1997-ben (remények szerint) mintegy egyharmadával növelt mértékéről, illetőleg arról, miként lehetséges az amúgy is keveset, egyre többfelé és egyre célirányosabban elosztani kívánó gyakorlatot még optimálisabban irányítani.

Heinek Ottó utalt arra, hogy a kisebbségi önkormányzatok helyzetét a szociológusnak kell elemeznie – mintegy átadva a szót a soron következő előadónak, e sorok írójának.

Egy konferencia-előadásnak sokféle apropója, számos szerkezeti sajátossága, sajátos belső struktúrája lehet – de talán minden elemzés lényegéhez tartozik, hogy bizonyos értelemben befejezetlen és befejezhetetlen marad. S ami ennél is rosszabb, az az, hogy minél mélyebbre hatol egy elemzés, annál kevésbé lehet teljes. Ezért mindaz, ami itt következik, csupán kihívás talán, elgondolkodtató merengés, amelynek kevésbé a tudományos, de annál inkább a mindennapi életre van (illetve lehet) hatása.

Úgy gondolom, hogy Önök hivatásszerűen, hétköznapi munkájuk, érdekeltységük vagy hivatásuk szellemében megannyi kisebbségi-fogalommal találkozhatnak, s jól ismerik a hivatalos, kormányzati, törvényi körülírásokat is, nincs tehát szükségük arra, hogy valaki itt definíciókkal zsonglorkodjon, ám annál inkább szükségük lehet arra, hogy kellemes portyát tegyenek másfajta felfogásmódok, közelítési

lehetőségek irányába. Ezért előadásomban egy „kalandra”, közös kutakodásra, bókálásra invitálok most Önöket.

Engedjék meg nekem, hogy egy aprócska történettel, tanmesével kezdjem. Egy indiai történet szól arról, hogy egy angolnak egyszer azt mondták: a világ egy teraszon nyugszik, amelyet egy elefánt tart a hátán, azt viszont egy teknősbéka tartja... Az angol erre megkérdezte: jó-jó, hogy egy teknősbékán, de min nyugszik akkor a teknős? Egy másik teknősön – volt a válasz. És az? „Oh, Szahib, azután már csupa teknős található végig lefelé...”.

A történet, azon felül, hogy igen szép példázata a makacs, racionalizálni törekvő kérdésnek és a természetes, lokálisan érvényes válasznak, egyúttal arról is árulkodik, hogy kérdéseinket gyakorta a kényelmes kívülről, a magyarázó, a teroszerű intézkedő szerepében fogalmazzuk meg, miközben a világ rétegzettség és e rétegek (a történet teknőcei) külső, látható szélei, határai bonyolultabbak, semmint hogy áthatolhatnánk falaikon; de meg arra is ráébredhetünk e tanmeséből, hogy az emberi társadalom regionális, lakóhelyi, kulturális, nyelvi, közösségi határai nem tekinthetők át – és még kevésbé szabályozhatók – kívülről, ahonnan pedig a szabályozások rendszerint megfogalmazódnak. Úgy vélem, a valódi társadalomismerethez nemcsak évtizedes tapasztalatok kellene, nemcsak „lehajlás” a való világ „alant elterülő” sokféleségéhez, de a furfang is, amely a társadalomkutató talán egyetlen eszköze manapság: röviden annak a szerepnek a vállalása, hogy a sokféle körülmény, embercsoport, kultúra, érdek, nyelv, jelkép, megértés és intolerancia között megtalálja a közösségek együttélésének esélyeit hordozó kultúrák közötti kapcsolatot. Véleményem szerint a kisebbségek meghatározása, és mi több: önmeghatározásának fontossága mellett a legfontosabb talán az lehet, hogy a távoli, vagy érdekeikben korántsem egyező, céljaikban csöppet sem kiegyező típusú kultúrák, érdekek, eróziói között olyan átmeneteket, kultúrák közötti hordozóelemeket találjon, melyekkel segítheti a társadalmi közérzet javulását. Azonban a definíciókat alkalmazó kutató aligha tesz mást, mint az amúgy is meglévő kultúrák közötti falakat egy újjal egészíti ki, melyet ő maga emel, midőn megfogalmazza a „célszerű”, az „értékes”, az „értékmentőt” vagy a „demokratikus” működésrend esetében „szükségszerű” cselekvésmódokat, s hangsúlyozza a „társadalmi távolságokat”, a társadalmi többség és a kisebbség(ek) közötti kapcsolatháló korlátait.

Figyeljék meg, hogy amidőn kisebbségi helyzetről fogalmaz a politikus vagy a társadalomkutató, az önkormányzati képviselő vagy a településtervező, rendszerint egy „tartályt” írnak körül szavai, mintha bizony ebben lennének definiálhatók azok a kisebbségi tartalmak, melyek a pontosan és szakszerűen megnevezett „jellemvonásai” lennének elvileg a kisebbségnek. Jól tudjuk mindannyian, hogy a kisebbség-definíciók éppoly számosak, ahány kisebbségről csak szó van. A politikai magaslatról megfogalmazott „lokalitás”, a „településpolitikai” vagy a „településfejlesztés” kifejezések ezt a helyi társadalmi anyaggal megtöltött „tartályt” helyezik el valamilyen maguk alkotta térbe és kezelik egy maguk fölépítette hierarchiában. A helyi társadalmakat, vagy épp az etnikai, kisebbségi, nemzetiségi, kulturális egységeket korántsem szuverén egyének egyvelegének ábrázolják a politikai döntések jelképrendszerében, hanem egyfajta „makro-egységként”, relatív egységként, mely mint nagyobb kavics fekszik egy folyó fősodrában. Ebből a „tudományos” vagy „politikai” magaslatról megfogalmazott „kisebbség-képből” – s ez első, legfőbb ellentésem – igen szembeszökően hiányzik egyfajta egészséges relativizmus, amely hajlamos egy másfajta logika, egy szükségszerűen kiegészítő nézőpont alapján „relációkban”, belső viszonylatokban látni a kisebbséget. Az illetően módon „hierarchizáló” szemléletből épp a térbeli, helyi, belső, egyensúlyi dimenziók maradnak ki leggyakrabban, vagyis épp azok, melyek a kisebbség számára a legfontosabbak. E „politikus” felfogásmódban az egyetlen meghatározó momentum a „kisebbség/többség” viszony, mely azonban szinte semmi többet nem tartalmaz, mint a hatalom lévő kisebbség és a társadalmi többség szükségszerű viszonyának látoányos, politikai attrakcióként való megfordítását, nevezetesen „a többség képviselétében kormányzást” legitimáló gesztusát. (Csupán szerényen emlékeztetnék a kormányt megválasztó, szavazóképes egynegyed-népességre...). A többséget „képvisező” kisebbség azonban szükségszerűen egyfajta „instrumentális” közösség-képet fogalmaz, egy távoli, ködös, de legalább egységesnek tetsző minőségről nyilatkozik. Ebből azonban a legtöbb esetben hiányzik a helyi tudás, a helyi tradíciók, értékek rendszere, motiváló vagy korlátozó, egyensúlyt teremtő vagy konfliktusokat hordozó mélysége. A kormányzati magasságból, a tanmesével élve: az elefántháti teraszról az alant sokasodó teknősök száma, identitása, kapcsolathálójá kevésbé érdekes, hisz a lényeg az egész építmény, a politikai rendszer és a társadalom stabilitása, makro-egyensúlya. A kisebbségi közösség felől nézve: minden újabb réteg föltárása, megnevezése érdek, s egyúttal félelemteljes momentum, a sebezhetőség egy-egy esélyét rejtő. S ha mindezt távolabbról nézzük: kisebbségjogi szabályozással változtathatjuk a kisebbségi kultúrát, hogy megnevezhessük érvényességi körét és

reprezentálódásának vagy védelmének módját, továbbá definiálhatjuk a másság jegyeit, hogy összehasonlíthatjuk a különbségeket – de mindez bizonyos alig több, mint menekülés attól, hogy valóban egyenjogúnak is tekintsük. A kisebbségjogi és a tudományos értelmezések alaphivatása talán nem is elsősorban az lehetne, hogy legmélyebb és legszélesebb körű megkülönböztetések dimenzióit fogalmazza meg, hanem inkább az, hogy a hétköznapi életben megjelenő helyzetek alapján hozzáférhetővé tegye számunkra azokat az érvényes válaszokat, amelyek más emberek, más tudományok, más helyzetek adtak az alapkérdésekre, s így ezeket is belefoglalja a kisebbségmegértés bármikor felcsapható kézikönyvébe.

Ezen alapelvek érvényesülése persze korántsem ily egyszerű.

(1) Elsőként talán már azért is, mert a decizionista, döntésvető jogi kezelés- és értelmezésmód ma már egyre inkább szembesülni kénytelen az akcionalista viselkedéssel, a kisebbségi önmegfogalmazással, a mozgalmi lendületű térkereséssel és térfoglalással.

(2) Másodsorban azért nem nyilvánvalóak a válaszok a kisebbségi kihívásokra, mert bármely állam, akár nemzetállam, akár protekcionista, akár kapitalista, akár gyarmati, pusztá működéslógiájában hordoz egy homogenizáló szándékot, melynek lényegéhez tartozik, hogy egyneműsíteni, egységes helyzetűvé tenni igyekszik a kisebbségeket, összesorva őket a többséggel, s elmaszátolva markáns különbségeiket is (vagy más aspektusból nézve: magukat a kisebbségeket tereli „azonos státusba”, egynemű helyzetbe, miközben ez valójában irreális, érvénytelen törekvés – vessük csak össze a magyarországi cigányság helyzetét a zsidósággal vagy az örménykével, a németekét a kurdokéval). Vagyis a homogenizálási törekvés első szinten is szembekerül a perszonalifikáló szemlélettel, a megszemélyesítés és egyénítés gyakorlatával, amelyre pedig (eltérő kisebbségi karakterénél, aktivitásánál fogva) minden kisebbségnek nagyobb szüksége van, mint a külső védőburokra, amely egyneműsít.

A jogvédelmi alapelvek mindemellett – s ez a (3) harmadik ellenvetésem velük szemben – azt a logikát hordozzák, hogy létezik, elkülönül, magában véve is definiálható mikro- és makroszféra, vagyis megnevezhető a kisebbségiség tér és a nemzeti, a helyi és a globális, stb. Mélyebb elemzéssel azonban belátható, hogy nemcsak nemzeti keretek léteznek, hanem nemzetközi körülmények, erőviszonyok, geopolitikai kényszerek, sőt csoportközi konfliktusok, erőviszony-eltolódások is – hogy csupán a kisebbségi térbeli dimenzióira utaljak; ehhez vehetjük a történeti dimenziókat (szintén nem függetlenül a hatalmi és társadalmi, helyi és központi konstellációktól), amelyek közt egy nagyrégióban, földrészen vagy kistájon egyaránt mindennapos kulturaközi kommunikáció zajlik, interetnikus mozgások tagolják a helyi társadalmakat, ki- és betelepítések, asszimilációk és diaszpórák, etnokulturális kommunikációk festik át az „egységes” képet – s mindez messze távol van attól, amit az etnikai (kisebbségi) nemzetiségi önképben maguk az aktív közösségek gondolnak magukról, s amely a jog, az igazgatáspolitikai vagy az államirányítási magasból kezelhetőnek tűnik. Mindemellett létezik még néhány más (akár hagyományos diszciplínák által részben vagy egészben lefedett) dimenzió is, amelyek kimaradnak az objektívizáló értékelésekből. Ilyen például – hogy csupán egyet említek – a szociológiai dimenzió, s ezen belül is kiragadva a számtalan megközelítésből azt az egyet, amely szociálpszichológiai háttérrel is olykor csak nehezen értelmezhető: a kisebbségiség átélését, reprezentálódását, pszichés megnyilvánulásait, szimbolikus tartalmainak megértését vagy pusztá kommunikálását. Példaként itt talán elegendő, ha arra utalok, miként lehet mondjuk a magyarországi zsidóság létszámát, személyiségvédelmét, nyilván-tartását, nemzetiségi státusát definiálni (miközben egyszerre vallás, etnosz és kultúra is), vagy a deklaráltan asszimilálódott magyarországi kunok jogállapotát és jogtudatát meghatározni, akik lassan másfél-száz éve alig léptek a politikai porondra, minden érintett szaktudomány asszimilálódottnak tekintti őket, azonban épp napjainkban ismét elkezdik megnevezni öntudatukat, másság-állapotukat, identitásuk renaissance-a látva látható, holott eddig mind kevésbé reprezentálódtak. S nem utolsó sorban itt még egy, a mikro- és makroviszonyok definícióit illetően a jelen gyakorlattal szembeni érvem hadd legyen, nevezetesen politológiai: látva látható, hogy az ezredvég átmeneti korszaka, széteső nemzetállamiai, globalizálódási folyamatai, etnikai hullámai fölvetik a kérdést a politikai rendszerektől, nemzetközi jogharmóniától és kulturális egyenjogúságtól független határokon túl és határokon túl kapcsolathálóknak, külpolitikától független identitás-vállalásnak, „vallási, etnikai, nemzeti és nemzetállati kisebbségi szolidaritásnak”, nemzetköziesedő hálózatoknak, érdekkollízióknak. Nem kell itt több példa erre, mint a távol-keletiek kisebbségi státusa Prágában és Budapesten, Párizsban és Genfben, Sri Lankán és New Yorkban, vagy a mohamedán „államvallás” kilépése saját regionális medréből és áttelepedése Hamburgba, Párizsba, Kurdisztánba vagy Horvátországba.

Nem a záró bekezdés blickfangossága miatt, hanem a mind nehezebb definíció-keresés egy lehetséges aspektusaként kell még említenem az önszervező közösségek autonómiájának, szuverenitásának fontosságát. Ezt látszólag senki sem fenyegeti. Senki sem akarja korlátozni. Az „aktív kisebbségek” fogalma a nyugati társadalomtudományban is hosszú ideig csupán az önmaguk töreköseit, érdekeit, politikai vagy társadalmi szerepkörét megfogalmazó, „reprezentált” kisebbségekre volt érvényes. A nyugat-európai új társadalmi mozgalmak, s világszerte a kisebbségi önérvényesítés új hullámának alapzata oda tereltek a figyelmet, ahol még csupán „rejtőzik”, kulturális identitás szintjén van jelen, vagy kifejezetten illegálisba szorítottan él valamilyen kisebbségi önrézet – a nem legalizált kisebbségeké,¹ a nem legitim etnikumoké,² a félelemből eltitkolt identitásoké. Ezek a másság-érzetek, etnikokulturális vagy nem-aktív kisebbségi öndefiníciók éppúgy jelen vannak a társadalom mindennapi életében, mint a legitim csoportok, politikai erők vagy civil-társadalmi egyesületi érdekek. Csak nem jelennek meg olyképpen, hogy azt a politika radarja értelmezni tudná. Régi kihívás ez a politikai rendszerekben (H. S. Main Az ősi jog-ban írja le a római XII táblás törvények kisebbségvédő alapelveit), s a mindegyre fölemlegethető kritikai megfogalmazás éppen arra célozhat, hogy a politikai gondolkodás és a politika mint kormányzási erőpozíció mindig elidegenülten, hogy „finomabban” mondjam: struktúraspecifikusan gondolkodik, s csöppet sincs tekintettel a szociálintegratív szemlélet éppoly komoly érvényességére; vagyis arra, hogy a kisebbség mindig virtuális közösség is, a kisebbség mindig joggal támadja a hatalom bástyáit, s vitatja el legitimizálását, ha nem érzi és nem élvezi önmeghatározásának valódi szabadság által körülhatárolt (vagy furcsa csavarral: körülhatárolhatatlan) lehetőségét. Ha nem a kisebbség „nevében”, ha nem vélt vagy valódi „érdekeiben” cselekszünk, hanem érte vagy általa, akkor ezt a külső határt kevésbé fogja érezni és sérelmezni. Belső határai, morális, csoportszintű, kapcsolatokból szövőődő inherens kötöttségei még emellett is megmaradnak – de legalább ürügye nem lehet arra, hogy kisebbségi sértettség, revansvágy, bosszú, vagy (ad absurdum) többségivé lenni akarás indulata erősödjön meg benne. Mert ez a robbantásos megtagadás, vagy másik pólusán az önfeladói identitásvesztés következményeivel jár – s ezt sem a többség, sem más kisebbség nem kívánhatja.

Etnikai és regionális identitásunk mostanság is igen bőséges szakirodalom és megsokasodott figyelem tárgya. Megítélésem szerint a történelmi előlépek sok mindentről árulkodnak, de elsősorban mint modellre van rájuk szükségünk. Éppúgy, ahogy a huszadik század közepén fölerősödött „rural exodus”, vagy a nyugati világot is elbizonytalanító ethnoregionális identitáskeresés, vagy a kelet-európai soknemzetiségű államokat jellemző konfliktushelyzetek megértésére. E megértés és megoldás felé a kisebbségi lét megismerése felől kell induljunk, s a magyar társadalomtörténet főirányának belátásával a jelen helyzet értékelését kell megaduk végül. Egy kilátásait most kereső népek, berendezkedését újrakezdő államnak, öntudatát az imént visszaszerző társadalomnak talán nincs is más tulajdona, amire ennél nagyobb szüksége volna.

A konferencia előadói között a létszámát tekintve második legnagyobb kisebbségi csoport, a magyarországi németek helyzetét ismertető dr. Józán-Jilling Mihály következett, aki – mint az Országos Német Kisebbségi Önkormányzat alelnöke – az önkormányzati törvény által biztosított jogok és kisebbségi-kulturális lehetőségek együttesét emelte ki. Hangsúlyozta a hazai németiség identitástudatának erősödését, s egyúttal azt a nyílt, politikai és kulturális állásfoglalást, amely a kisebbségi csoport helyzetét segíti egyfajta társadalmi együttérzés és bizalom formájában. A magyarországi németek 200 ezerre becsült lélekszámát többszörösen meghaladó mennyiségű, mintegy 680 ezer szavazó támogatta a kisebbségi önkormányzatuk jelöltjeit, melynek következtében ma már 164 német önkormányzat működhet az országban. A „tehetősebbnek” képelt „svábok” ugyanakkor éppoly korlátos önkormányzati forrás-

¹ Kisebbség-definíciók ezúttal (s részben szándékosan is) alighanem a tudományos közelítésmódtól elvárható szint alatt van: saját használatra mindennemű, a társadalmi többséggel vagy tömegekkel (önmaga számára) definiált viszonyban lévő csoportot kisebbségnek tartok, amely a politikai hatalommal, politikai társadalommal vagy nemzeti-etnikai makrostruktúrával való kapcsolatát konfliktusos viszonyban is vállalja, nyilvánosság előtt is képviseli, vagy akár történelmi időhossz során is megtartja; változó tartalmúnak, és szinte minden köznapi élethelyzetben is átélhető közérzetnek látom a kisebbségeiket, amelyet inkább az önvédelem, mintsem a többséggé lenni vágyás vezérel.

² Etnikumnak nevezem a közös nyelv, a kultúra és a civilizáció sajátos jegyeit hordozó közösséget, amely objektív és szubjektív dimenzióban a kollektív tudat egyedi vonásait testesíti meg, így pl. lelki, vallási, történelmi, származási, értékrendi, morális, gazdasági rendszerét, helyi és nemzeti karakterét hordozza, politikai akaratát fejezi ki és térben is elkülöníti az illető csoportot.

feltételekkel rendelkeznek, mint a többi önkormányzat, működésük színvonalára ezert nemegyszer „mecenásoktól”, támogatóktól függ. Mégis, a hazai németek helyzete sokban javulni látszik, bizonyítva egyúttal azt is, hogy a nemzeti állam keretei között évszázadok óta, s mint az egyik legrégebben honos népcsoport a kiegyensúlyozott együttélést vállalta és fogja vállalni a jövőben is.

A magyarországi lengyelek Országos és Fővárosi Kisebbségi Önkormányzatának elnöke, dr. Sutarski Konrad ugyancsak az egészséges szimbiózis kialakításának célját, feladatát fogalmazta meg, s nem kevésbé élményét, ami éppoly fontos; mint elmondta, Magyarországon főként a második világháború óta élnek egyre többen lengyelek, s helyzetüket egyre kiegyensúlyozottabbnak látja.

Kevésbé elégedetten nyilatkozott képviselt közössége közérzetéről az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat elnöke, Farkas Flórián. Nemhogy kiegyensúlyozottságot látna, inkább arról beszélt, hogy szerinte a jelenlegi társadalmi tendenciák mentén a belátható jövőben éhséglázadás várható a cigány kisebbség körében. Nemcsak gazdasági körülményei, de kormányzati, kisebbségpolitikai és önkormányzati intézkedések is oly mértékben ellenük „dolgoznak”, hogy felületi kezeléssel immár sem a munkaerőpolitikai, sem az egészségügyi, sem a szociális hálót nem lehet megfelelően minősíteni a cigányság helyzetét értékelve. Farkas Flórián előadása nemcsak felhangolt és szókimondó volt, de igen nagy tetszésre talált a konferencia mintegy 90 %-ra becsült roma hallgatósága előtt.

Az előadásokat követő szünet, sajtótájékoztató, és a körzeti TV-stábok által készített felvételek után a fórum-jellegű párbeszéd következett, néhány, az előadások által érintett témakörben. Számosan reflektáltak a kisebbségi ombudsman bevezető előadására, néhányan a német kisebbség helykeresésének, intézményesülésének kérdéskörére (jobbára személyes vagy kisebbségi önkormányzati témakörökben); a közönség hozzászólásainak többsége azonban a cigány önkormányzatok helyzetével, pénzügyi forrásaik korlátosságával, a községi önkormányzat és a kisebbségi önkormányzatok döntéshozzájárásának, felelősség-elosztásának, illetőleg a kormányzat és a kisebbségek közötti kapcsolatháló szakítóképeségének elemzésével foglalkoztak, nemegyszer számonkérő, javaslattevő, korrekciókat szorgalmazó hozzászólásokban. A sorra jelentkező felszólalók nem is mondhatták már el kritikai hozzászólásukat, mikor elkövetkezett a fórumot követő szekcióülések ideje.

A szekcióülések, avagy „csoportos témafeldolgozások” több helyszínén hat nagyobb témacsoport körül folyt a szó, legtöbb esetben a vita is. Egy-egy szekcióvezető – leggyakrabban a pécsi JATE tanszékvezetői, egyetemi tanárai, illetőleg az MTA Regionális Kutatások Központjának pécsi műhelyéből jött kutatók – a problémák tematizálását, a vita vezetését, a hozzászólások tapasztalatainak vázlatos összefoglalását vállalta.

A szemlélődő számára kényelmesnek látszott ideig-óráig valamely szekcióban részt venni a témák feldolgozásában – ez azonban korántsem látszott célszerűnek. Ehelyett inkább az egyik szekciót választottuk ki folyamatos jelenlét helyszínül.

E szekcióban a magyarországi németek és lengyelek helyzetét illető hozzászólások kerültek terítékre. Újfént megerősítést nyert, hogy a magyarországi német kisebbségi önkormányzatok a korábban képzelthez viszonyítva is nagyobb társadalmi aktivitást és eredményeket értek el, helyzetüket azonban egyrészt a társadalmi környezet, másrészt a rendelkezésre álló pénzügyi források határozzák meg, beleértve a ritkán megszerezhető, de fölöttébb nagy segítséget jelentő külföldi felajánlásokat. Már a szekcióülés helyszíne, a komlói Művelődési Központ, mint egyúttal a helyi német kisebbségi önkormányzat kulturális központja is jól mutatta, hogy a német testvérvárosok, nemzetközi szervezetek, kulturális intézmények nyújtotta technikai, pénzügyi, szakmai segítség, kapcsolati tőke is identitás-erősítő hatású lehet: a német könyvtár, a berendezés, a technikai eszközök, s magában véve a külső segítség a német kisebbség helyzetének elfogadását, eredményeinek elismerését, igényeinek minőségi kielégítését és aspirációinak segítését teszi lehetővé. Ugyanilyen külső támogatásról szólt a budafoki német kisebbségi önkormányzat képviselője, a Budapest XIII. kerületiek alelnöke, valamint számos községi szószóló is.

Őket követte, részint az elégedettség tónusában, de ezenfelül helyzetismertető, történeti háttérrel is felvillantó, a helyi kisebbségek helyzetét bemutató hozzászólásában a lengyel önkormányzatok több képviselője vagy funkcióviselője. A németiség helyzete szemmel

láthatóan (talán) a legjobbnak mondható Magyarországon, nyilván nem függetlenül a történeti hátrányoktól, ideológiai korlátoktól, megkülönböztető és pejoratív minősítésektől – hozzájuk képest azonban a lengyelek helyzete – bár befogadottságuk problémamentesebbnek mondható – sokkal „definiálatlanabb” maradt. Például atéren, ami a kisebbségi önkormányzatok funkcióviselőinek szempontjából igen lényeges, hogy ugyanis a kisebbség- vagy nemzetiségdefiníciók törvényi szabályozásában a száz év óta hazánkban élő csoportok kaptak prioritást, s hozzájuk képest a még ugyancsak számosan létező többiek, így a lengyelek is, kénytelenek megküzdeni olyan nehézségekkel, amelyek például a funkciók gyakorlásának és a helyi polgármesteri hivatalok felügyeleti törekvéseinek ellentmondásaiból erednek, vagy például az évekig elhúzódó honosítási kérelmek és a funkciókra megválaszthatók körének ezzel összefüggő jelentőségéből fakadnak.

A. Gergely András

Nyolcvan dolgos munkásév köszöntése

Balassa Iván 80. születésnapjára

Ortutay Gyula, az Ethnographia 1977/2-3. számában az alábbi mondattal kezdte Balassa Iván akkori köszöntését: *„El sem hinnők Balassa Ivánról, hogy 1977 októberében betölti a hatvanadik évét – hiszen egy pillanatra sem áll meg kezében a munka, s a múlt évek csak új feladatokat jelentenek számára. Munkásságára a teljességre való törekvés a jellemző...”* Ennél jobban szinte nem is lehet megfogalmazni, jellemezni a 80. születésnapot betöltő tudós munkásságát. Nem véletlen, hogy nem protokoll és szokvány ünnepségekre került és kerül sor szerte az országban, ahol Balassa Iván munkás élete során megfordult, ahová az alkotás szépsége hívta. Nemcsak szülőfaluja, szűkebb hazája Bihar, hanem Bodroghköz, Sárospatak, Hegyköz, Tokaj-Hegyalja, Erdély és Erdély szíve a Székelyföld, de a magyarországi nemzetiségi-etnikai kisebbségek, a magyarországi zsidó közösség, a reformátusok büszketartású közössége is meleg szívvel gondol a 80 éves tudósra, aki a néprajz, az európai etnológia, az agrártörténet annyi fehér foltját, ismeretlen területét világította meg munkássága révén. Az állandó munka, az újabb- és újabb megoldandó feladatok tartották meg számunkra az ünnepeltet fiatalosnak, jó kedélyűnek, kiegyensúlyozottnak. És még valakinek köszönhetjük ezt, a családjának és a tisztelve szeretett kedves feleségének, Éva asszonynak, aki szerényen a háttérben, de minden feltételt igyekezett megteremteni ahhoz, hogy a nyugodt alkotó órák, napok a nagyívű, európai léptékű művek megírására rendelkezésére álljanak.

Tevékenysége valóban európai színvonalú. Ismeretei, ismertsége, szakmai igényessége, sikerei, elismerései mindezt alátámasztják. Szakmai indulását még mestere, Viski Károly, a magyarországi néprajztudomány nagy hármásának egyik tagja segítette. Persze Európára nyílt tekintete és érdeklődése nem alakult volna így ki, ha a negyvenes években, majd az európaivá válás szempontjából nehéz ötvenes években már nem lett volna meg a szakmai igényessége ehhez. Számatlan szervező és tudományszakirányító, majd az országos szintű muzeológiai, kiállítási, néprajzi feladatai során találkozott a kicsinyes, rosszindulatú, az életet megkeserítő szürke alakokkal és percmemberekkel, akiket azonban többségében meg tudott győzni, maga mellé tudott állítani úgy, hogy a kitűzött feladatokat – talán ezt ők észre sem vették – végrehajtották. Különös képessége van az emberek meggyőzéséhez, lelkesítéséhez és az értelmes munkába való bevonásához. Valószínű, hogy erős hitével és sodró lendületű, jó hangulatú, céltudatos és mindig eredményes munkájával tudta magával ragadni a munkatársait. Akik tudták, hogy nem könnyű feladatra vállalkoznak, amikor Balassa Iván európai szintű követelményeinek megfelelően akarják munkájukat ellátni. Viszont az elért sikerből is részesültek, és az a jó érzés hatotta őket át, hogy részesei lehettek egy értelmes, nagyívű munkának. Az sem lehet véletlen, hogy 45-50 évi munkakapcsolatai élénkek, élők. Munkamódszereit a beosztottai, munkatársai szerették, sikertelen és kisftlű ellenzői pedig kénytelenek, de elfogadták. Tudását, szorgalmát, szervezőképességét, kitartását és eredményeit

pedig kénytelenek voltak elismerni. Persze a nagy tudós, az elfoglalt ember jellemzője, hogy kvaterkázni, jó magyar szokás szerint iszogató összejöveleteken rendszeresen és gyakran megjelenni nem volt ideje. Véleményét, fontos szakmai kérdésekben nem a fehér asztal mellett szokta kifejezni, hanem tudományos fórumokon.

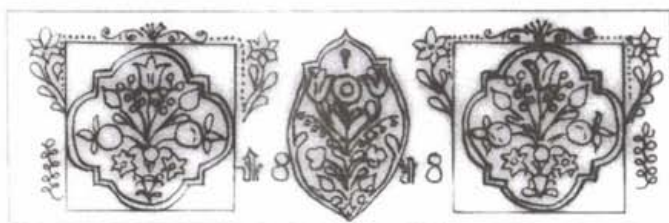
Messzemenőleg támogatta mindazokat az önkéntes, civil társadalmi kezdeményezéseket, amelyek a honismeretet, helytörténeti ismereteket, a nyelvjárási és népi nyelvhasználatot, a feledésbe merülő szakszókincset kutatta és megmentésükért fáradozott. Az önkéntes gyűjtők iránti tisztelete jeléül rendszeresen részt vett a gyűjtőpályázatokra érkezett munkák kiértékelésében, útmutató, módszertani előadások tartásában, sőt az önkéntes gyűjtőmozgalom kialakításában, kiépítésében is. A rendszerváltozás után lelkesen szervezte meg a Gyórfy István Néprajzi Egyesületet, és a lapját a Néprajzi Látóhatárt, a Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára sorozatát, valamint a Néprajzi Szemináriumot, amely az önkéntes, különösen pedig a határon túli néprajzi-honismereti szakemberek gyűjtő fóruma. Így láthattak itt napvilágot olyan kiadványok és munkák is, amelyek már a „málenkij robot”-ról, vagy az 1956-os forradalomról emlékeztek meg.

A közép-európai Báránдрól, szülőfalujából úgy érkezett Európába, hogy monográfiáival ismertté tette a világon Magyarország és a Kárpát-medence néprajzát, parasztságának múltját, agrártermelésének nagyhírű történetét. Sokféle megfordult a világban, számtalan előadást, referátumot tartott, de mindig csak itthon érezte magát otthon. Emlékszem, a hamburgi F. V. S. Alapítvány nagyteknélyű Herder-díja (amit korábban Németh László, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Gunda Béla, utána pedig Csoóri Sándor, vagy legutóbb Glatz Ferenc kapott meg) bécsi átvétele után két nappal már Budapesten volt, pedig több hónapot utazhatott volna a világban. Tudósi hűséggel és alapossággal feltárt adatai irdatlan mennyiségével, rendszerezésével, valamint szépírói képességével nemcsak gazdagította, hanem jócskán kiszélesítette a tudomány határait, a tudás patakának partját. Ma már elégedetten dőlhetne hátra karosszékében, hiszen hátát azokhoz az örök értékű monográfiákhoz támaszthatná, amelyek fölött oly hosszú éveken át görnyedt.

A 80 éves Balassa Ivánt, a tudományos monográfiák alkotóját a múlt kutatása közben is a jövő érdekli, az általa tisztelt és szeretett százarcú parasztság, a kikiristályosodó európai alkotó tudás és ismeret, amelynek értékelő, értelmező, összegző rögzítője és közreadója. A jövőképebe a tanítványai, fiatal kollégái, a következő és a legfiatalabb generáció képviselői is helyet kapnak. Tapasztalataival, tanácsaival segíti a hozzáfordulókat, mind korábbi munkahelyén a Néprajzi Múzeumban, mind pedig későbbi munkahelyén, a Mezőgazdasági Múzeumban. Széles kapcsolatai miatt eredményes munkásságát ezért ünneplik most a napokban Magyarországon és a nagyvilágban szűkebb szakterülete mellett a nyelvtudomány, a történettudomány, a hungarológiai, az agrártörténet és az agrártudomány képviselői, az egész agrárium, valamint az európai tudományosság különböző rendű és rangú, nációjú és felekezeti képviselői.

Jó egészséget, további jó hangulatú alkotó éveket, a magyar tudományért!

Csoma Zsigmond

Felsőrákosi tulipános láda (1819)

Denderle József 85 éves

A kolozsváriaknak és a Kolozsvárt gyakran megfordulóknak sokat mond ez a név. Ma ő az utolsó piarista a kincses városban.

Denderle József 1911. december 24-én – Karácsony szentestéjén – született Naszódon, a főleg románok és németek lakta kisvárosban. Állomásfőnök édesapja születése feletti örömeiben megállította a vonatot és minden utast megvendéglét egy pohár sörrel.

Iskoláit szülővárosában, majd Kolozsvárt, a római katolikus főgimnáziumban végezte. Fiatal korától a papi pályára készült, emellett tanítani is szeretett volna. A piarista (kegyesrendi) szerzet felvételi lehetősége mind a két elképzelés megvalósítását megteremtette a számára, mivel soha nem akart világi pap lenni. Külön engedéllyel 16 évesen felvették a rendbe, 1927. augusztus 27-én. 1927-28-ban Máramarosszigeten volt novicius. Teológiai tanulmányai mellett a kolozsvári egyetem történelem-földrajz szakát is elvégezte, diplomát szerzett. 1934-ben szentelte pappá Jakab Antallal együtt Mailáth Gusztáv Károly püspök.

Ebben az esztendőben Nagykárolyban volt lelkipásztor. 1935 és 1938 között a kolozsvári piarista gimnáziumban tanított. 1939-ben doktorátusra jelentkezett az egyetemen, ahol Constantin Marinescu volt a professzora. Tézisül Mátyás király és a Szentszék kapcsolatait kapta. Ezért 1939. májusától július végéig Rómába ment, ahol a Vatikán levéltárában végzett kutatásokat. Időközben professzora megmondolta magát, más témát adott: Rákóczi Ferenc kapcsolatai a román fejedelemségekkel. 1940-ben Bíró Vencel lett a professzora. Újabb témát kellett választania: Az Erdélyre vonatkozó román és magyar vitairódalom. Ebből a tézisből doktorált, s lett 1944-ben a történelemtudományok doktora. Időközben egyetemi szintű szociális tanfolyamot is végzett, s Nagykárolyban, Sátoraljaújhelyen is tanított a rend gimnáziumaiban. Nagykárolyban a Katolikus Legényegylet, Sátoraljaújhelyen pedig a Mária Kongregáció vezetője volt. 1943-ban visszakérült régi kolozsvári iskolájába, ahol annak 1948-as megszüntetéséig tanított.

Miután 1944. október 11-én a szovjet csapatok elfoglalták Kolozsvárt, két nap múlva megkezdték az emberek összegyűjtését. A gimnázium irodájából dr. Szász István rendtársával és Pap Gyula „civil” tanárral együtt elhurcolták. A törvényszéki fogházból vitték őket gyalogmenetben Tordára, majd vasúti kocsikban Foksánba, a nagy fogolytáborba.

Innen csodával határos módon sikerült megszöknie. Keserves és idegölő kalandok után visszatért Kolozsvárra, ahol Haynal Imre belgyógyász professzor állította vissza az egészségét.

1946 és 1947 között rendi tanácsos és a piarista templom igazgatója. A szerzetes rendek megszüntetése után állami tanári állást vállalt. 1966-tól 1972-ig járt ki tanítani Magyarlónára. Innen ment nyugdíjba is.

Iskolán kívül is folytatott tevékenységet. A Katolikus Munkásfőiskolán történelmi előadásokat tartott, a ferencrendi nővéreknek misézett, a klinikai betegeket szentségekkel látta el. A Szent Mihály templomban pedig szentbeszédeket mondott és lelkigyakorlatot tartott.

Írásai jelentek meg a Jóbarát című ifjúsági lapban a régi kolozsvári iskolázásról, az Erdélyi Fialok-ban a fiatal tanárnemzedék kérdéseiről, Benedek Elekkel való levelezéséről a Napsugár-ban számolt be az Erdélyi Iskola, majd a Minoritaile Nacionale című folyóiratban a magyar nyelvű iskolák tanárainak problémáival foglalkozott. A tantervnek megfelelően átdolgozta Bíró Vencel és Patay József VI. és VII. osztályos történelmi tankönyveit, amelyeket így egészen 1948-ig használhattak az iskolai oktatásban. 1945-ben megírta Erdély történetét a gimnáziumok és polgári iskolák számára, amit a Történelemtanárok Munkaközössége adott ki.

Rendkívül magas szintű román nyelvtudása segítségével 1957-ben a Pașcu-Pataki-Popa szerzőhármassal Kolozsvárról szóló városismertetőjét (édesanyja családneve alatt, mint Debreczeni József), 1973-ban pedig Dimitrie Cantemir moldvai fejedelem és tudós Moldva leírása (Descriptio Moldviae) című művét (társszerzőként) fordította le.

Nyilvános papi működéséhez visszatérve, a kolozsvári piarista templomban végezte tevékenységét. Az ő nevéhez fűződik a Cantate Domino énekkar megalakítása.

Püspöki megbízás alapján elvállalta a vasárnapi, román nyelvű és római szertartású mise és szentbeszéd végzését. Megbízatásának első évében, 1984-ben mutatta be aranymiséjét is.

Ma, életének 86. évében is naponta elmegy Szentegyház utcai harmadik emeleti lakásából templomába, misét mutat be és szentbeszédet mond.

Isten adjon neki egészséget a további kegyes munkálkodásához, melyet volt tanítványai és hívei szeretetteljes gondozása közepette végez.

Sas Péter

Nagy Sándor emléktáblát avattak Nagyváradon

Az Erdélyi Kárpát Egyesület, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottsága és a Nagyvárad Ady Társaság 1997. április 12-én Nagyváradon emléktáblát avatott K. Nagy Sándor író, jogász, egyházmegyei tanácsbíró, helytörténeti kutató tiszteletére.

K. Nagy Sándor a századforduló közemberének azon típusa, aki egész tevékenységével a közjót szolgálta. „A szelídség, jóság, becsületesség, szerénység, a tiszta erkölcs, a kálvinista puritánság a hívő és szerető ember mintaképe” – olvashatjuk kortársa, Csernák Béla megemlékező írásában. 1846. szeptember 6-án született Nagykerékiben. Jogot tanult Nagyváradon és Budapesten, 1876-tól ügyvéd, majd 1889-től törvényszéki bíró volt. Több évtizeden át a bihari református egyházmegye tanácsbírája és gondnoka. Megélte a századforduló nagy lehetőségeit, „a kultúralkotások”, az építkezések korát és aktívan bekapcsolódott a modernizálódó Nagyvárad közéletébe. A Magyar Irodalmi Lexikonban jogi és történeti szakíróként említik, elnézően sorolva fel „erkölcsnemesítő” kisebb írásait, noha halálának évét pontatlanul közlik.

Gazdag írói tevékenységének eredménye több tucat újságcikk, szépirodalmi és szakirodalmi munka. Útirajzai mindmáig a helytörténészek gazdag forrásmunkájául szolgálnak. K. Nagy Sándor a helytörténeti kutatás vezéregyéniségének tekinthető Biharban, ám különös érdemeit az Erdélyi Kárpát Egyesület választmányi tagjaként, a turisztikai élet fellendítése területén is sorolhatnánk. 1883. december 23-án jelenik meg több kiadást megélt Bihar-Ország című munkájának első kötete. 1885-ben már a második kötetet is kézbe vehette az olvasó. Saját megfigyeléseit, feljegyzéseit, levéltári kutatásokkal egészíti ki olyan alaposággal, hogy az 1888-ra három kötetre terebélyesedő munka ma is alapkönyve lehet a kutatóknak.

A második kötet előszavában így vall munkájáról: „...Megvallva az igazat, könyvemnek nem jósoltam semmi sikert, de másfelől kötelességérzetem s az a vágy, hogy szülőföldemnek használjak, nem hagyott nyugodni: azért kiválogattam a megyénk egyes különösebben

kedvelt, vagy kevésbé ismert tájait, hogy ha már az egész megyét nem írhatom le, legalább ezek legyenek ismertetve s így állítottam össze könyvemet. Természetesen, hogy aztán nem vehettem be a megye székhelyét és központját Nagy-Váradot sem, mert erről a rövid megemlékezés is sok részletet kiszorított volna könyvemből.

Könyvemet nagyon jó indulattal fogadta a sajtó és a közönség s az a szokatlan dolog történt vele, hogy egy év alatt két kiadást ért el. Ez a körülmény buzdított fel arra, hogy még egy másik kötetet állítsak össze Bihar megyének azon részeiről, melyeket előbb mellőztem. Előbb megismerkedtem a megye székhelyének és központjának Nagy-Váradnak minden nevezetesebb épületével és közintézetével, kutattam azok alapítását, jelen állapotát. Alapos értesülést kívántam nyerni mindenről, hogy erről az ősi s az országnak múltban és jelenben egyaránt nevezetes városáról a múlt körvonalát, s a jelen hű képét nyújtsam. Aztán felkerestem a szelíd nádasokat, hol a réti madarak ezreinek dalát kíséri a titkos suttogása, – felkerestem a mezőiséget, hol a hullámzó vetések felett végig surranó szellő akadálytalanul fut tovább a szem láthatáránál – aztán bementem az én kedves hegyeim közé, hol a síkság tölgyerdejétől mind magasabbra kapaszkodik a cser és nyír, míg a bükk már a hegytetőket foglalja el csupán a fenyvesek előtt húzódva vissza a bércek csúcsaitól, – felmáztam a havasokra, hol a természet művészi ecsetje felesleges képekkel borította el a felhők felett emelkedő sziklákat s a mélység homályába hajló völgyeket és ezt az isteni képcsarnokot zúgó fenyvesek édes illatával töltötte be: (...) leereszkedtem a sziklák hasadékaiba a mély barlangokba, melyeknek korom sötét üregei ősrészek csontjával vannak kipadozva, vagy kupolás termeik mennyezetét millió csillaggal ragyogó fehér cseppkövek borítják.

Ha könyvem célját éri s a közönség jóindulatát kiérdemli: fáradságom jutalmát ebben látom.”

1883-ban a Bihar-Országot egy igen érdekes útirajzokat tartalmazó kiadvány előzi meg a Székelyföldön és az Al-Dunán című.

1885-ben fontos bibliográfiai munkája jelenik meg A régi Bihar-vármegye címmel, melyben XVII-XVIII. századi Bihar megyében megjelent könyveket és térképeket lajstromoz fel.

1886-ban Biharvármegye földrajza elnyeri a tanszermúzeum 400 forintos pályadíját, a könyvet tankönyvként is használhatták a századfordulón. Újabb helytörténeti munkája, Pákász története, 1888-ban jelenik meg.

Törvényszéki bírói munkásságát jogi vonatkozású munkái fémjelzik, hogy csak néhányat említsünk közülük: A bűn és az erény útja, Berettyóújfalun (1881), Az eldobott kenyér, vagy a nyomorúság útja, (1898), Törvény nélkül (1899), Ne lopj (1902), A bírák előtt (1912).

Élete és tevékenysége Nagyváradhoz köti, csupán rövid intermezzo a budapesti tartózkodása 1900-ban, ahol a gyermekbíróóság elnökeként dolgozott.

A Magyar Irodalmi Lexikon halálának évét pontatlanul közli, 1923-ra datálva, holott 1921. november 26-án tért meg az Urához helytörténetünk úttörője. November 28-án koporsója fölött Sulyok István református püspök mondott emlékbeszédet.

Tavaszi Hajnal

A széphalmi Kazinczy-emlékszarnok

A minap turisták körében egy kirándulás szervezése közben szóba jött a széphalmi Kazinczy-mauzóleum. A résztvevők egyike megjegyezte, hogy tulajdonképpen az a bizonyos létesítmény nem is mauzóleum. Ebből vita kerekedett, mire a megjegyzést tevő eltávozott, majd kis idő múlva visszatért, s egy megsárgult újságcikket mutatott állítása igazolására. Dr. Pásztor Emil, a cikk szerzője egyebek között ezeket írja: „Ez a szép műemléképület igazában nem mauzóleum, hiszen Kazinczy Ferenc hamvai nem ott pihennek, hanem a tőle 135 lépésnyire lévő sírban, a szép fasor végében található nyughelyen. Miért nevezik mégis mauzóleumnak a panteonszerű épületet? Azért, mert építéskor – több mint száz évvel ezelőtt – azt tervezték, hogy majd ott helyezik el a nagy író és nyelvújító földi maradványait. Az

átköltöztetés azonban nem valósult meg. Helyette az író egyik unokája, Becske Bálint, a panteonban kezdte összegyűjteni Kazinczy megmaradt emléktárgyait. Így létesült ott – a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával – az ország első irodalmi emlékmúzeuma, a mai Kazinczy Ferenc Emlékmúzeum. E múzeumnak az a nevezetessége, hogy pontosan az 1859-ben leégett Kazinczy-kúria helyén – sőt Kazinczy Ferenc egykori dolgozószobájának a helyén – áll, s annak falmaradványait is beleépítették. Az író maga nem ott, Széphalmon, hanem a ma Romániához tartozó Érsemjénben született, de életének utolsó negyedszázadát (1806-1831) ebben a kúriában töltötte, s benne született 1820. október 20-án nyolcadik gyermeke, Lajos, a későbbi aradi vértanú. Az ő mellszobrát a panteontól a sírokhoz vezető út mellett látjuk. Hamvai azonban nem ott, hanem kivégzésének helyén, Aradon, jeltelen sírban pihennek.”

Néhány évvel ezelőtt Puruczki Béla közölt cikket az Élet és Tudományban Széphalomról. Az a cikk részletesen ismertette a széphalmi emlékhelyet, rámutatva, hogy az írónak és a feleségének, török Zsófiának a sírját a fasor végén találják meg az odalátogatók. Puruczki Béla megjegyezte, hogy „hét gyermekük közül kettőt szintén ott temettek el.” Kazinczyéknak azonban valójában nem hét, hanem nyolc gyermekük volt, ha a legelső, az egyéves és tíznapos korában meghalt első Ifigéniát („a kis Fizsit”) is számítjuk, s a nyolc közül valójában nem két, hanem négy nyugszik Széphalmon, szülei közelében.

A széphalmi kúria parkjában az első sír a kis Ifigéniáé volt. Őt 1806-ban temették oda, s emléke az író egész további életére Széphalomhoz kötötte. A kis Kazinczy Ifigéniá sírköve ma már nincs meg.

Szülei annyira szerették ezt a kislányukat, hogy halálukban mellette kívántak nyugodni, s valóban így is temették el őket. Kazinczy Ferencet 1831-ben a Kis Fizsi egyik, Török Zsófiát 1842-ben a másik oldalán. 1890-ben és 1903-ban Kazinczyék még három gyermekét tették az utódok a széphalmi sírkertbe: a második Ifigéniát (1817-1890), Emilt (1811-1890) és Eugéniát (1807-1903) – tudhattuk meg a leírtakból.

A Kazinczy-mauzóleumba és a neves író sírjához sok ezer ember zarándokol el évente belföldről és külföldről egyaránt.

Kerekgyártó Mihály

Molnár Balázs

1915-1996

Vele annak a nagy néprajzkutató nemzedéknek egyik utolsó tagja távozott, aki még hallgathatta Györfy István előadásait, elkísérhette gyűjtőútjain, útmutatásai szerint fogalmazhatta meg első tanulmányait. Professzorától nyert indítása alapján úgy érezte, hogy nemcsak fel kell tárni a magyar népi műveltség történetét, hanem annak egyes elemeit el kell helyezni az egyetemes magyar nemzeti kultúrába, gazdagítva, színesítve azt. A történelem, földrajz, néprajz adatait egyesítve olyan megállapításokat tehetett, melyek időtállóak. Általános érdeklődésén túl a bihari Sárrét, azon belül is szülőfaluja, Komádi avatott kutatója lett. Eredményeit összehasonlította a Nagykusággal, a Hajdúsággal és távolabbi – főleg alföldi – területekkel.

Nehéz gyerekkoráról így ír egy önéletrajzában: „1915. február 20-án születtem Komádiban. Mindkét ágon tisztántúli zsellér – atyai részről nagycsaládú – szülőktől származom. Atyám 9 éves korától cseléd, béres, kubikos, napszámos, alkalmi munkás volt. Földműves munkát végez az 1923-as földreform útján juttatott 3000 négyszögöl és 1928-1936 között szerzett 1000, ill. 2000 négyszögöl földön. Anyámat a szomorú cselédsorsból folyó nehézségek következtében gyermekkoromban elvesztettem. A szegény emberre nehezedő nehéz munka mellett minden háztartási munkát – rendszerint éjjel – éveken keresztül atyám látta el. Testvérek négyen voltunk, ketten maradtunk. Nővérem férjzett. Félárván, a szél szárnyán, de becsületesen nőttünk fel.”

De még mennyi nehézséggel kellett megküzdenie. Még csak három éves, amikor egy rosszul kezelt csipőficam következtében, egész életére kiható mozgássérülése állandósult és néprajzi gyűjtőútjai során ezzel is meg kellett küzdenie. Többször megoperálták, de nem sokat segítettek rajta. Mikor meg 1935-ben a műtét napján leégett kicsi házuk Komádiban, akkor olyan anyagi terhet kellett vállára vennie, melyet csak nyolc év múlva tudott teljesen kifizetni, rendezni.

A komádi református elemi iskolában kitűnt társai közül, de úgy látszott, hogy anyagiak hiányában továbbtanulásra nem lesz módja. Ezért elvégezte a hat osztályt és akkor a református egyház segítségével a szeghalmi Péter András Gimnáziumba kerülhetett, melyet egy földművesből lett ezerholdas birtokos alapított, olyan módon, hogy a szegény gyermekeket különösképpen felkarolta. Később egy tanulmánnyal kívánt tisztelni emlékének (*Parasztagazda /Péter András/ és papgazda /Tessedik Sámuel/*), de sajnos ez nem jelent meg. Szeghalmon érettségizett, de betegsége miatt csak 1936-ban iratkozhatott be a debreceni Tisza István Tudományegyetemre történelem, földrajz szakra. Itt valahogy nem jól érezte magát és már egy év után a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen találjuk, ahol eredeti szakja mellett elsősorban néprajzot hallgatott.

„Budapesten folytatott tanulmányaim elején – írja életrajzában – a parasztyermekeket magaköré gyűjtő Györffy István professzor hatáskörébe kerültem. Egyetemi néprajzi előadások hallgatásán kívül is rendszeresen foglalkoztam néprajzzal.” Kedves embere lett Molnár Balázs a nagy tudós, aki többek között arra bízta, hogy elsősorban szülőfalujában és annak közelebbi és távolabbi vidékén gyűjtsön adatokat, mert azt a legjobban tudta saját ismeretével ellenőrizni. Így jelent meg egy rövid dolgozata (*Milyenek ismerték a komádiak a szalontai dísznőt?*) Ethnographia 1939. évfolyamában, melyet – közvetlen halála előtt – még Györffy István szerkesztett. Egy másik jeles dolgozata is elsősorban a szülőföldhöz kapcsolódik *Tűzgerjesztés taplóról* (NÉ. 1943. 118-121. old.), melyet ezekkel a szavakkal fejezett be: „Bizony az egykori Kissárrét zegit-zugát bejárva, sok öreg (zsadányi, geszti, harsányi, ugrai, szakáli, keresztési, sasi, furtai, zsákai, komádi, szeghalmi, vésztői stb., hogy csak a nevezetesebb helyeket említsem) pásztor- vagy pásztorviselt emberrel találkoztam. Felelgettek a régmúlt időköt, a kováról, meg a taplóról is sokat beszéltek, de hogy hogyan gyűjtanak vele pipára, az öreg Szabó Lajoson kívül nem akadt más, aki megmutatta volna...”

Még Györffy István terjesztette fel díjtalan gyakornoknak az egyetem Néprajzi Tanszékén és ezt a munkakört 1940-1942 között el is látta, miközben a Néprajzi Múzeumban is, mint „próbaszolgálatos gyakornok” tevékenykedett. 1942-1943-ban önkéntes gyakornok az Országos Levéltárban. Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy Teleki Pál földrajztudóstól és Magyary Zoltántól is sok mindent elsajátított, akkor látjuk azt a hatalmas ismeretmennyiséget, mellyel már indulásokor rendelkezett. 1941-ben Domanovszky Sándornál és Székfű Gyulánál *A hajdú kérdés dél- és kelet-közép-európai kapcsolatai* című tanulmányával bölcsészettudományi doktorátust szerzett. Mindennek ellenére nem tudott múzeumban vagy egyetemen elhelyezkedni. 1941-1945 között kenyérkereső állása: 'tanulmányi ellenőrző' a budapesti Horthy Miklós Kollégiumban, majd 1945-1950-ben 'szolgálatételre beosztott rendes tanár'-ként kollégiumi könyvtáros. 1950-ben sikerült végre a Néprajzi Múzeumban állandó állást szerezni részére. Ettől kezdve 1975-ig, nyugdíjaztatásáig az Etnológiai Adattárban, elsősorban annak térképgyűjteményét rendezte, gondozta és gyarapította. Ezentúl a Múzeum minden közös munkájában résztvett, közlései, tanulmányai, gyűjtései is megszáporodtak. Valamelyest feloldódott az a korszak, melyről így emlékezik:

„Státus hiányában 10 éven keresztül tudományos munkát csak alkalmyszerűen végezhettem.”

A legmélyebben szántó dolgozatai a szülőhelyhez, Komádihoz kapcsolódnak. Ezek közül is kiemelkedik: *Adatok a komádi tanyák történetéhez és a tanyai lakosság életmódjának mai alakulásához* (Ethn. 1952. 371-407. old.). Ebben nemcsak a kérdés általános irodalmát, hanem a levéltári-irattári forrásokat éppenúgy felhasználja, mint a térképeket, a néprajz kikérdezéses módszerével gyűjtött hatalmas anyagot is értékesíti. Ezeket elemzi, ellenőrzi, elsősorban a saját ismeretével szembeníti. A XVII. században letelepített hajdúság, a nemesekkel és a szerződéses jobbágyokkal élt együtt, melyhez a múlt század első felében az Esterházy herceg birtoktete is kapcsolódott. Az állattartó tanyákból a lecsapolás után földművelő tanyák alakultak. Jellemző, hogy 1885-1945 között 587 tanya épült, némelyik nagygazdának 2-4 is tulajdonában volt. A II. világháború befejezése után, a földosztás következményeként 180-190 új tanyát építettek, de ezeket néhány esztendő elmúltával le kellett bontani. Az éppen csak megindult kollektivizálás igyekezett ezektől megszabadulni. Molnár Balázs 1951-ben fejezte be a felmérés és megfogalmazás munkáját és most milyen fontos lenne az azóta eltelt csaknem félévszázadot újra megvizsgálni.

Egyik nagyon jellemző dolgozata: *Mezőgazdasági népességünk szakismereteihez: a vetőmag kiválasztása és csávóztatása, a rozsolás, a tojás lámpázása* (Ethn. 1978. 560-577. old.). Itt megszövegezi kutatásának elvi kérdéseit: „Adatfeltárásunkban a termelő ember ismereteit, tevékenységét, használati eszközeit állítjuk középpontba. A munkaeszközöknél pedig azt tartjuk a néprajzi kutatás főfeladatának, hogy megőrökítse használatukat, a velük végzett munkafolyamatokat, szerepüket és jelentőségüket egyes családi háztartások, nagyobb közösségek, egy-egy településrész vagy akár egész település életében.” A *csávóztatással* az üszög ellen védekeztek; a *rozsolás, zabolás* során a búza közül kivágták a rozst, zabot és így annak értékét emelték. A *lámpázás* a keltetésre szánt tojás átvilágítása, hogy minél kevesebb legyen az olyan, melyből nem kel ki kicsirke. Mindegyik olyan eljárás, mellyel a korábbi kutatók nem, vagy alig törődtek.

Éppen ezért ajánlottam Hofer Tamásnak 1951-ben, mint kezdő kutatónak, hogy csatlakozzék Balázs egyik Komádihoz vezető gyűjtőútjához, mert a 'fontos kicsiségek' területén éppenúgy sokat lehet tőle tanulni, mint a különböző tudományágak eredményeinek egyeztetésében. Három és fél évtized múlva így ír Molnár Balázs munkamódszeréről: „A részletek iránti figyelem és pontos rögzítés jellemzi már első közléseit, így a kovával, taplóval való tűzgyűjtés leírását. A múzeumban is ez vezette rendkívül gondos, új módszerekkel kísérletező tárgyi és fotóval történő dokumentáló munkáját, amivel mindennapi életfolyamatokat, gesztusokat, munkatechnikákat örökített meg és a tárgyi gyűjteményeket próbálta az alig észrevett egyszerű tárgyak tervszerű megszerzésével az elmúló valóság jobb tükrévé tenni. Nagy kár, hogy több megörökítő vállalkozása – részben a külső megértés híján – félben, darabban maradt, de a múzeumban összegyűjtött anyag így is egyedülálló emléke lesz a tiszántúli, Tisza melléki, Sajó völgyi falusi életnek” (Néprajzi Hírek 1985. 26-27.). Ennél jobban aligha lehet meghatározni Molnár Balázs munkásságának jelentőségét.

Mindig készséggel vett részt a kollektív munkákban is. A „Tiszaigari Munkaközösség” egyik alapító tagja és nagyon sokat segített a történeti, földrajzi, társadalmi kérdések tisztázásában. A csaknem félévszázada elkészült kézirat egyszerű mégis csak megjelenik talán. Amikor a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában átfutottam a 161 tételszám alatt őrzött gyűjtéseit, feljegyzéseit, levéltári adatait, melyek több ezer oldalra tehetők, akkor láttam, hogy milyen hatalmas munkát végzett. Többek között Csonka-Bihar megye falvainak népi, műemléki felmérését, fényképezését magára vállalta, ami számára nagyon nagy megerőltetéssel járt, de kemény akarata ezen a nehézségen is átsegítette. A fényképezés valóságos mestere volt, és mindig megtalálta a legfontosabb részleteket. A kitűnő rajzokat, a hivatásos térképész felesége Molnár Baláznén Vörösmarthy Ilona alkotta, aki munkájában más vonatkozásban is sokat segített.

A másik kedves területe, ahova többször visszatért, a Sajó melléke, ott is, különösen a Hangony völgyében Domaházát szerette meg. Ennek a kapcsolatnak a számos, különböző témájú gyűjtés közül feldolgozta: *Domaházi tükrös 1855-ből* (NÉ. 1946. 271-275. old.), mely ezen a területen egészen egyedülálló. Gondos, körültekintő kutatással megállapította a betyár-

ábrázolás személyét, idejét, miközben számos más területet gazdagító ismereteket is feljegyzett.

Mindig hangoztatta, hogy meg szeretné írni *Bihar vármegye történeti néprajzát*, illetve Komádi történetét és néprajzi képét. Most, amikor az adattári gyűjtéseit átnéztem, ennek körvonalai kibontakozni látszanak. Rengeteg történeti feljegyzés, a református egyház anyakönyveinek kijegyzése, urbáriumok és összeírások arról tanúskodnak, hogy az adatok jelentős részét rögzítette. Feldolgozta a szokások többségét, még a verbunkosokról is írt adatközlést. Ha valaki egyszer nekilátna, akkor ebből sok mindent meg lehetne menteni és egy monográfiába beledolgozni, mégha az nem is lehet már soha olyan, mintha Molnár Balázs írta volna.

Nagyon szerette a barátokat, különösen azokat, akik Biharhoz, a *Háromföld-höz* (Sárrét, Nagykunság, Hajdúság) kötődtek. Ezért tartozott legjobb barátai közé Szűcs Sándor és Dorogi Márton, akiknek sírjánál egymás mellett álltunk és vettünk Tőlük végső búcsút. Mindkettőjükéről búcsúztatót írt (*Dorogi Márton 1911-1980. Ethn. 1981. 568-570. old.*); *Szűcs Sándor 1903-1982. Ethn. 1983. 615-617. old.*). Kapcsolatot tartott a népi írókkal, különösen a bihari kapcsolatú Szabó Pállal és Sinka Istvánnal. Visszahúzódo természete ellenére a baráti társaságot szerette és nagyszerű anekdotákat, ízes bihari nyelven tudott előadni. Elsősorban Györffy Istvánról szóló elbeszélései voltak különösen érdekesek. Még most is a fülembé cseng, amikor 1939. nyarán a „Kiskunhalasi néprajzi tábor”-ban utoljára lehetett együtt szeretett Professzorával, aki konfliktust rendelt neki, hogy könnyebben tudjon mozogni a nagy határban. Sajnos ezekből sem örökíthettünk meg semmit.

Egy-egy téma, terület alapos ismerőjének végső eltávozásakor önkéntelenül is felmerül bennünk, hogy tudásából mennyit hagyott itt, mennyit vitt magával. Sajnos úgy érzem, hogy a bihari ismereteknek nagyobb része eltávozott Vele, de az itt maradt jegyzetei, feljegyzései azt kívánják, hogy azokból minél több napvilágot lásson a szülőföld hasznára és Molnár Balázs emlékének méltó megörökítésére, aki 1996. szeptember 8-án végleg eltávozott körünkből.

Balassa Iván

